

ÇEVRESEL BİLİNÇ BAĞLAMINDA KUR'ÂN'DA TESHİR KAVRAMI

THE CONCEPT OF TASKHİR WITHIN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL
AWARENESS IN THE QUR'ÂN

NECMETTİN ÇALIŞKAN

DOÇ. DR., HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ TEFSİR ANABİLİM DALI
ASSOCIATE PROFESSOR DR., MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY
DEPARTMENT OF TAFSİR.

ncaliskan@mku.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-2877-115X>

 <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.693319>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

24 Şubat / February 2020

Kabul Tarihi / Accepted

18 Haziran / June 2020

Yayın Tarihi / Published

Haziran / June 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season

Haziran / June

Atıf / Cite as

Çalışkan, Necmettin, "Çevresel Bilinç Bağlamında Kur'ân'da Teshîr Kavramı [The Concept of Taskhîr Within the Context of Environmental Awareness in the Qur'ân]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 7/1 (Haziran/June 2020): 81-111

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved.

For Permissions
ilahiyatdersisi@kilis.edu.tr

ÇEVRESEL BİLİNÇ BAĞLAMINDA KURÂN'DA TESHİR KAVRAMI

Öz

Kur'ân'da teshîr kavramı, genel olarak insanın çevresini oluşturan varlıkların onun hizmetine sunulması manasında kullanılır. Teshîr kavramıyla ilgili âyetlerde Yüce Allah, kâinata kurduğu makro dengeden mikro dengeye ve bu dengenin insan için ne anlama geldiğine işaret eder. Bu yönüyle teshîr kavramı Kur'ân'da sadece insanların önlerinde hazır olarak buldukları çevreyi ve nimetleri onlara hatırlatmaz aynı zamanda bu çevrenin mevcut duruma nasıl geldiğine işaret ederek hem tarihi sürece hem de fiziksel yasalara da dikkat çeker. Araştırmada öncelikli olarak teshîr kavramının etimolojik yapısı, sözlüklerde geçen anlamları, müfessirlerin Kur'ân'da bu kavrama verdikleri manalar, teshîr edilen varlıklar ve özellikleri, teshîrin gayeleri ve yönleri üzerinde durulmuştur. Araştırma neticesinde ortaya çıkan önemli bulgular arasında teshîrin Kur'ân'da kullanımının meallerde yer alan sadece "insanın hizmetine verme", "emre âmâde kılma", "istifadeye verme" ve "râm etme" gibi anlamlarla sınırlı olmadığı görülmüştür. Bu anlamların yanı sıra evrende kurulan nizama işaret ederek *bir şeyin güç yoluyla kullanılması, bir şeyi itaat altına alma ve insanların maslahatına uygun hale getirme* gibi fiziksel yasaları hatırlatacak nitelikte derin anlamlar taşıdığı tespit edilmiştir. Araştırmada ayrıca Kur'ân'da bu kavramla bir taraftan teshîr edilen varlıklara işaret edilirken bir taraftan da bu varlıkların teshîr yönlerinin araştırılıp üzerinde düşünülmesinin gerekliliği ve fiziksel yasaların keşfedilmesinin zarureti gibi hususlar da incelenmiştir. Bu bağlamda teshîr kavramının, insanın yaşadığı çevresine karşı duyarlı olmasını sağlayan ve ekolojik dengenin kuruluş sürecini ortaya çıkaran, üzerinde uzun uzun tefekkür etmeyi gerekli kılan bir kavram olduğu ortaya çıkmaktadır.

Özet

Kur'ân'da teshîr kavramı, genel olarak insanın çevresini oluşturan varlıkların onun hizmetine sunulması manasında kullanılır. Teshîr kavramıyla ilgili âyetlerde Kur'ân, kâinata kurduğu makro dengeden mikro dengeye ve bu dengenin insan için ne anlama geldiğine işaret eder. Bu yönüyle Kur'ân'da teshîr kavramı, sadece insanların önlerinde hazır olarak buldukları çevreyi ve nimetleri onlara hatırlatmaz aynı zamanda bu çevrenin mevcut duruma nasıl geldiğine değinerek hem tarihi sürece hem de fiziksel yasalara da dikkat çeker. Bu meyanda teshîr kavramı, tekvîni âyetlere atıfta bulunur ve insanla kâinat arasındaki bağa işaret eder. Bu sebeple teshîr kavramından hareket edilerek insan ve çevre kavramının ana umdeleri, ortaya çıkarılabilir.

Yapılan araştırmayla, teshîr kavramı üzerinden hem Kur'ân'ın ekolojik dengeye bakışının yansıtılması hem de çevre bilincinin oluşmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca bu kavramın, Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde anlaşılmasının Kur'ân'daki mesajların daha iyi anlamlandırılmasına katkısının ve tefsir ilmi için öneminin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Bu amacı gerçekleştirmek için teshîr kavramının etimolojik yapısı, manası, mahiyeti, Kur'ân'da teshîr kavramı hakkında müfessirlerin ve dilcilerin yaptıkları tanımlamalar, teshîr edilen varlıklar, özellikleri, teshîr yönleri ve teshîrin gayeleri incelenmiştir.

Araştırmada, *teshîr* kavramının etimolojik kökeninin tahlil edilmesi neticesinde bu kavramın kök manalarında alay etmek, gülmek, eğlenmek, boyun eğdirmek, karşılıksız bir iş yaptırmak, ücret ödmeden menfaat sağlamak ve başkasını bir şeyi yapmaya mecbur bırakmak gibi manaların ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Teshîr kavramının bu manalar arasında özellikle *tezlîl* التذليل / *boyun eğdirmek*, *ücretsiz*

olarak bir işi yapmakla görevlendirmek, istemediği şeyle sorumlu tutmak تَكْلِيف ” ve istemediği şeyi yapmaya mecbur bırakmak ”قَهْر“ gibi anlamları merkeze aldığı görülmüştür.

Kur'ânda geçen teshir kavramının, Kur'ân ilimlerine tahsis edilen sözlüklerde ve İslâmî ilimlerde kullanılan terimleri açıklayan eserlerde; ”سِيَاقَةٌ إِلَى الْغَرَضِ الْمَخْتَصِّ قَهْرًا“; *”bir şeyi özel bir amaç için zorla sevk etmek”* ve *”هُوَ الْقَهْرُ عَلَى الْفِعْلِ / bir fiili yapmaya mecbur etme”* şeklinde tanımlandığı tespit edilmiştir. Teshir kavramının bu iki tanımının, sözlüklerde bu kavrama ilişkin terimsel anlamda ilk tanım denemeleri olduğu söylenebilir. Bununla birlikte birçok müfessirin, kavramın geçtiği âyetleri tahlil ettikleri yerde kendi ifadeleriyle teshir kavramını ayrıca tanımladıkları görülür. Müfessirler Kur'ânda geçen teshir kavramına şu manaları vermişlerdir: Gece ve gündüzün birbiri ardınca gelmesi; güneş, ay ve yıldızın belirlenen zamanda gelmeleri; yaratma, kulun maslahatına olacak şekilde onun tasarrufuna bir şeyi boyun eğdirme, insanların faydalanması için yaratmak, bir şeyi kendi tercihine bırakmadan evirip çevirmek, insanlara faydalı olması için uygun hale getirmek, insanların maslahatlarına uygun hale getirmek, bir şeyin güç yetirerek kullanılması, bir şeyin kullanım keyfiyetini öğretmek, nizam koyanın iradesine göre eşyaya istenilen şekilde boyun eğdirmek, bir şeyi itaat altına almak, köleleştirmek ve hizmetinde çalıştırmak, hazırlama ve nizama koyma, hareket ettirmek, devam ettirmek, bir şeyi dilediği şekilde tasarrufta bulunması için başkasına boyun eğdirmek, zorlayarak getirmek, bir şeyi itaat eder hale getirmek, bir şeyi zorla hizmete koşmak, itaat ve inkiyâd ettirmek.

Zikredilen bu tanımlar içerisinde *”bir şeyin güç yoluyla kullanılması”* اسْتِعْمَالُ الشَّيْءِ ” ve *”bir şeyi itaat altına almak”* جَعَلَ الشَّيْءَ دَاخِلًا تَحْتَ الطَّوْعِ ” şeklinde yapılan faninlerin kısa ve öz olmalarından dolayı yaygınlık kazandığı görülmüştür.

Teshirin aynı zamanda yaratmanın akabinde ilâhi kanunlara uygun olarak kurulan sistemin mükemmelliğini ve ilâhi tasarrufun sürekliliğini hatırlatan bir kavram olduğunu belirtmek gerekir.

Araştırmada, Kur'ân meâllerinde teshir kavramının ne şekilde tercüme edildiği tetkik edilmiştir. Söz konusu meâllerin çoğunluğunun, teshir kavramının âlemin yaratılışıyla ilgili taşıdığı kozmolojik süreç boyutunu tam olarak yansıtmadığı görülmüştür. Teshir kavramının süreç boyutunun, Râzî'nin bu kavramla ilgili olarak yaptığı *”جعلها موافقة لمصالحها”/ insanların maslahatına uygun hale getirmek”* tanımla daha belirgin bir şekilde ortaya çıktığı söylenebilir. Araştırmada, teshir kavramının süreç boyutunun göz önünde bulundurulmasının, çevresel bilincin oluşması açısından önemli katkılar sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada, teshir kavramının Kur'ânda toplam 22 yerde geçtiği tespit edilmiştir. Teshirin geçtiği âyetler içerisinde sadece bir âyette teshir fiili olumsuz manada kullanılmıştır. Çalışmada ayrıca, Kur'ânda umumi manada tüm varlıkların insan için teshir edildiği ortaya konulmuştur. Bununla birlikte bazı nesne ve varlıkların teshir edilmesi Kur'ânda açıkça zikredilmiştir. Kur'ânda insan için semada teshir edildiği zikredilen varlıklar arasında güneş, ay ve yıldızlar özellikle belirtilmiştir. Yeryüzündeki varlıklar arasında ise bulutlar, kasırga, denizler, nehirler, gemiler, kuşlar, kurbanlık büyük baş hayvanlar ve binek hayvanları yer almaktadır. Bunların dışında özel olarak Hz. Süleyman için teshir edilen bazı varlıklar Kur'ânda açıkça zikredilmiştir. Bu varlıklar; dağlar, kuşlar ve rüzgardır.

Araştırmada, Yüce Allah'ın Kur'ânda varlıkların teshir edilmesinin sebepleri üzerinde durulmuştur. Âlemin ve içerisinde bulunan her şeyin insana hizmet edecek şekilde dizayn edilmesinin sebepleri arasında şu hususların yer aldığı gözlemlenmiştir: Âlemin ve içerisinde bulunan varlıkların ne kadar değerli nimetler olduğu bilincini yerleştirmek; onların kıymetlerinin bilinmesini sağlamak; insanın Allah adına çev-

resel/ekolojik anlamda yeryüzünü imar etmesi gerektiğini bildirmek; Allah'a karşı kulluk görevini en güzel şekilde yerine getirebilmek için uygun şartların oluştuğunu açıklamak; Yüce Allah'ın varlığı ve kudreti üzerinde insanları düşünmeye sevk etmek; insanların bu nimetler karşısında Allah'a şükretmeleri ve teslim olmaları gerektiğini ilan etmek; bitmez tükenmez nimetlerin gerçek kaynağının Allah olduğunu hatırlatarak O'ndan dua ve niyazda bulunulmasını talep etmek.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Teshir, İnsan, Çevre.

THE CONCEPT OF TASKHİR WITHIN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL AWARENESS IN THE QUR'ÂN

Abstract

The concept of taskhîr in the Qur'ân is generally used in the sense of presenting of the beings that make up the environment of man to his service. In the verses about the concept of taskhîr, Almighty God points out from the macro balance to the micro balance and what this balance means for man. With this aspect, the concept of tashîr not only reminds them of the environment and blessings that people find ready in the Qur'ân, but also points out both the historical process and the physical laws by pointing out how this environment has come to the present state. In the research, primarily the etymological structure of the concept of taskhîr, its meanings in the dictionaries, the meanings given by the commentators to this concept in the Qur'ân, the beings and their properties, the purposes and directions of the taskhîr were emphasized. Among the important findings that emerged as a result of the research, it has been observed that the use of the taskhîr in the Qur'ân is not limited to the meanings such as "giving service to the human", "making the order", "giving the benefit" and "giving". In addition to these meanings, it has been determined that by pointing to the order established in the universe, it has deep meanings that remind physical laws such as *using something by force*, *obeying something* and *making it suitable for people's benefits*. In the research, while the Qur'ân refers to the beings that were identified with this concept, on the other hand, the issues such as the necessity of investigating and considering the aspects of these beings and the necessity of discovering physical laws were also examined. In this context, it turns out that the concept of taskhîr is a concept that makes it sensitive to the environment in which people live and that reveals the establishment process of the ecological balance and requires long-term contemplation.

Summary

The word taskhîr means that all the beings all around the world are created to serve human beings. In the verses related to the word taskhîr Qur'ân points out the meaning of the balance on earth from micro level to macro level and informs people of the meaning of this balance. In this respect, the concept taskhîr in the Qur'ân not only reminds people of the environment and blessings therein but also draws attention to the history and physical laws involved of how such blessings were created. In this respect, Taskhîr refers to the verses related to cosmic phenomena (ayat takwiniyyah) and shows the connection between human beings and the universe. As a result, using the concept taskhîr, the basic principles of being a human on earth and the role of the environment can be revealed. With the research conducted, it was aimed to reflect both the view of the Qur'an to the ecological balance and contribute to the creation of environmental awareness through the concept of teshîr. In addi-

tion, understanding this concept within the entirety of Qur'ân will help appreciate the correct semantic interpretation of Qur'ân and will provide new perspectives for the field of Tafsîr. To fulfil this purpose, the etymology of the word taskhîr, its meaning, its essence, the Qur'ânic definitions of this word by mufasssîrûn (Qur'ânic interpreters) and linguists, subjugated beings and their properties, and the aspects and purposes of taskhîr were investigated.

In this study, when the etymology of the word taskhîr was investigated, the word has multiple meanings, and the most common usages are *ridicule someone, laugh, make fun of, sunjugate, compel someone to work gratis, abuse people and force someone to do something against their will*. Among the definitions of taskhîr, especially the following meanings are commonly used: *subjugate* “التدليل”, *compel someone to work gratis, hold someone responsible for something unwanted* “تكليف”, and *force someone to do something against their will* “قهر”.

The concept taskhîr in Qur'ânic dictionaries and books explaining Islamic terms used in Islamic studies is found to be defined as “سبأقة إلى الغرض المختص قهرا” *subjugate something for a purpose* and “هو القهر على الفعل” *compel someone to do an act*. These two definitions can be said to be first attempts at suggesting a definition for the concept taskhîr as a term. However, apart from these two common definitions, many mufasssîrûn (Qur'ânic interpreters) analyzed the verses containing the word taskhîr and made their own definitions. Mufasssîrûn (Qur'ânic interpreters) defined the concept taskhîr as used in the Qur'ân as follows: the alteration of the night and the day, rising of the sun, the moon and the stars at designated times, creation, subjugating for the service of human beings, creating for the benefit of humankind, intervening by the will of Allah, making things beneficial to human beings, controlling something to use, teaching the usage of a thing, subjugating beings based upon the will of the Creator, subjugate something, conquer and compel someone to work gratis, prepare and control, continue, conquest and make subservient, force someone into submission, subdue.

Among these definitions, *using something under compulsion* “استعمال الشيء بالافتدأر” and *subjugating something* “جعل الشيء داخلا تحت الطوع” are commonly used since they are brief and concise.

In this study, how the concept taskhîr was translated in various Qur'ânic translations was investigated. It was observed that the majority of such translations fail to fully denote the aspect of the meaning of the word taskhîr related to the cosmic processes involved in the creation of the universe. The aspect of the process of the word taskhîr reveals the aptness of the definition of al-Râzî: *subjugate something for the service of mankind* “جعلها موافقة لمصالحها”. As a result, it was found out that taking into consideration the process of the concept of taskhîr will contribute greatly to developing environmental consciousness.

the word taskhîr were mentioned in the Qur'ân 22 times and only in one instance the word was used negatively as a verb. Analysing all these words, it was observed that all the beings in the world are subjugated for the service of human beings. Furthermore, the names of some objects and beings subjugated by Allah are clearly mentioned in the Qur'ân. Among them, the sun, the moon and the stars are especially mentioned as beings created to be of service to human beings. As for beings on earth, clouds, hurricanes, seas, rivers, ships, birds, sacrificial animals and animals used riding have been made subservient to human beings. In addition to these beings, some beings are mentioned in the Qur'ân as beings specially subjugated for the service of Prophet Solomon: mountains, birds and winds.

In this study, the reasons for the teshir of beings of Allah Almighty in the Quran are

emphasized. The reasons for the subjugation of the world for human beings are as follows: to make people be aware of and appreciate the value of all beings as blessings of Allah; to inform human beings of their duty to construct their environment and ecology in the name of Allah; explain to people that they can worship Allah as dictated by Him, for the conditions on earth are suitable for such servitude; to make people reflect on the existence and divine power of Allah; to declare to people that in return for His blessings, they are expected to be grateful to Allah for all his blessings and be subservient to Him, and to remind people the real source of all endless blessings is Allah and demand that people are to pray to and plead to Allah.

Keywords: Tafsir, Qur'ân, Taskhîr, Human, Environment.

GİRİŞ

Kur'ân'ın temel amaçlarından birisi de insana kâinatı ve çevresini tanıtarak onu düşünmeye sevk etmektir. Kur'ân insana âlemi ve çevresini tanıtırken kimi yerde ayrıntılı bilgilere yer vererek kimi yerde ise genel ifadelerle konuyu anlatarak onu bilinçlendirir. Kur'ân bu bilinçlendirmeyi yaparken; yer, gök, her ikisi arasında yaratılan şeyler, yıldızlar, güneş, ay, gece ve gündüz gibi varlıkların önemi üzerinde durur. Bu varlıkların yaratılışı ve özellikleri, birçok ayette farklı şekillerde anlatılır. Kur'ân'da yaratılış gerçeği anlatılırken çoğunlukla *haleka* “خَلَقَ” fiili kullanılır. Bunun yanında Kur'ân'da yaratmayla ilgili *bed'*,¹ *ber'*,² *zer'*,³ *fatr'*,⁴ *sun'*,⁵ *inşâ'*,⁶ *ihdâs'*,⁷ *tasvîr'*,⁸ *tekvîn'*⁹ ve *ca'l'*¹⁰ gibi kavramlar da yer almaktadır. Ayrıca Kur'ân'da yer almasa da *icâd* ve *ihtirâ'* kavramları da İslâmî kaynaklarda yaratmayı ifade etmek için kullanılır.¹¹ Yaratılışı birincil olarak ifade eden bu kavramlar arasında yaratılışa dolaylı olarak işaret eden teshîr bulunmaz. Teshîrin, yaratmayla ilgili kavramlar arasında yer almamasına rağmen özellikle yukarıda zikredilen varlıklar hakkında Kur'ân'da çokça kullanılan bir ifade olması dikkat çekmektedir.

Bu çalışmayı yapmaya bizi yönlendiren sebep, teshîrle yaratılış arasında bir bağlantının var olup olmadığı ve eğer aralarında bir bağlantı varsa teshîrin, yaratılışın hangi boyutlarına işaret ettiği konusunun açıklığa kavuşturulması gereken bir husus olduğu fikridir. Bu düşüncüyü, yaratılışın bir anda gerçekleşen ve belirli bir noktada sonlanan bir hadise olmadığı gerçeği ve bu gerçeğin vurgulanması gereği de desteklemektedir. Teshîr kavramı üzerine bir çalışma yapılmış bulunmaktadır.¹² Bununla birlikte bu çalışmada ve ilgili literatürde Kur'ân'da benzer konuların neden teshîr kavramıyla anlatıldığı ve teshîr kavramıyla çevre arasında nasıl bir ilişkinin var

¹ el-Bakara 2/117; el-En'âm 6/101.

² el-Haşr 59/24.

³ el-A'râf 7/179.

⁴ el-En'âm 6/79; Hüd 11/51; el-İsrâ 17/51; Tâhâ 20/72; el-Enbiyâ 21/56; er-Rûm 30/30; Yâsin 36/22; ez-Zuhruf 43/27.

⁵ en-Neml 27/88.

⁶ el-'Ankebût 29/20; el-Vâkı'a 56/35, 62.

⁷ et-Tahrîm 65/1.

⁸ Âl-i İmrân 3/6; el-A'râf 7/11; el-Mü'min 40/64; el-Teğâbün 64/3; el-Haşr 59/24.

⁹ el-Bakara 2/117; Âl-i İmrân 3/47, 59; en-Nahl 16/40; Meryem 19/35; Yâsin 36/82; el-Mü'min 40/68.

¹⁰ en-Nahl 16/72, 78; es-Secde 32/8.

¹¹ Mustafa Çağrı, “Yaratma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/325.

¹² Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Mustafa Taş, *Kur'an-ı Kerim'de Teshir Kavramı* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

olduğu üzerine bir çalışmanın yapılmamış olması, bu konu üzerine araştırma yapma ihtiyacını doğurmuştur.

Yapılan araştırmayla, teshîr kavramı üzerinden hem Kur'an'ın ekolojik dengeye bakışının yansıtılması hem de çevre bilincinin oluşmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca bu kavramın, Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasındaki katkısının ve tefsir ilmi için öneminin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Bu amacı gerçekleştirmek için teshîr kavramının etimolojik yapısı, manası, mahiyeti, Kur'an'da teshîr kavramı hakkında müfessirlerin ve dilcilerin yaptıkları tanımlamalar, teshîr edilen varlıklar, özellikleri, teshîr yönleri ve teshîrin gayeleri incelenecektir.

1. TESHÎR KAVRAMI

Teshîr, Kur'an'da âlemin insanın hizmetine sunulmasıyla ilgili olarak kullanılan önemli kavramlardan biridir. Kur'an'da geçen teshîr kavramı tekvînî âyetlere atıfta bulunur ve insanla kâinat arasındaki bağa işaret eder. Bu anlamda insan ve çevre kavramının ana umdeleri bu kavram üzerinden hareket edilerek ortaya çıkarılabilir. Bunun için öncelikli olarak bu kavramın sözlük ve terim anlamları üzerinde durulacak daha sonra Kur'an'da bu kavramın hangi anlamlar ve amaçlar için kullanıldığı hususu tespit edilecektir.

1.1. Teshîr Kavramının Etimolojik Yapısı ve Sözlük Anlamı

Teshîr kavramı etimolojik açıdan “س-خ-ر” kökünden türemiştir. Bu kökün mâzî, muzârî ve mastarları sülâsi dördüncü bâb kalıbında “سَخَرَ-يَسْخُرُ-” şeklinde gelmektedir. Teshîr kavramının türediği bir diğer kök ise sülâsi üçüncü bâb kalıbıdır.¹³ Bu kalıpta teshîr kökü “سَخَرَ-يَسْخُرُ- سَخَرِيٌّ-سَخَرِيٌّ- سَخَرًا” yapılarında, *birini istemediği halde sorumlu tutmak* (teklîf) ve *birini bir şey yapmaya zorlamak* (kahr) manasına gelir.¹⁴ Suhriyye “السُّخْرِيَّةُ” mastarı her iki ayrı kalıptan türeyen manaların hepsini taşır.¹⁵ Dolayısıyla bu iki kalıptan türeyen mezîd fiillerin, özellikle *teshîr* kavramının her iki kök manayı da taşıyabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Sehira “سَخَرَ” fiili hem *ba* “ب” hem de *min* “من” harf-i cerriyle kullanılır.¹⁶

¹³ Ebü't-Tâhir Mecdüddin Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît* (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 1426/2005),405 .

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beirut: Dâru Sâdır, 1414/1994), 4/353.

¹⁵ Ebü Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî & İbrâhîm Sâmerri (Beirut: Dâru mektebeti'l-hilâl, ts.), 4/196.

¹⁶ Ferâhidî, *Kitâbü'l-'ayn*, 4/196.

Eğer genel bir mana ifade edilecekse *ba* harfi yerine *min* harfi kullanılır.¹⁷ Bu fiilin kök anlamlarından birisi *istihzâ*,¹⁸ alay etmektir.¹⁹ Ahfeş (ö. 215/830), *sehira* kelimesinin ayrıca *dahike* “ضَحِكَ” *gülmek* ve *hezîe* “هَزِيءٌ” *eğlenmek* anlamlarına geldiğini bu iki fiilin de *ba* ve *min* harfleriyle kullanıldığını belirtir.²⁰ İnsanın ya da hayvanın ücretsiz ve bedelsiz yaptığı işe *suhr* “السُّحْرَةُ” adı verilir. Denizde geminin çevre şartlarına bağlı olarak zorlanmadan kolayca akıp gitmesini ifade ederken “سَحَرَتِ السَّفِينَةُ/gemi boyunca eğdi” ve bir hayvana ücretsiz olarak binmeyi ifade ederken de “تَسَحَّرْتُ دَابَّةَ لِفْلَانٍ/birinin hayvanına ücretsiz olarak bindim” denir.²¹ *Sahr* kökünün odak /mihver anlamlarından birisi de “انقيادٌ بيسر مع عدم مقاومة/mukavemet göstermeden kolaylıkla boyunca eğmek” şeklinde tanımlanmıştır.²²

Sahr kökünden türeyen *teshîr* kelimesi, *tezlîl* “التَّذْلِيلُ/boyun eğdirmek”,²³ ücretsiz olarak bir işi yapmakla görevlendirmek,²⁴ istemediği şeyle sorumlu tutmak “تَكْلِيفٌ” ve istemediği şeyi yapmaya mecbur bırakmak “فَهْرٌ” gibi anlamlara gelir.²⁵ Baskı ve zorlamayla bir kişiye bir işi ücretsiz olarak yaptırmayı ifade etmek için “سخرت الرجل تسخيرا” denir.²⁶ İbn Sîde (ö. 458/1066) *teshîri*, kişinin istediği gibi kendisine *boyun eğen* “ذَلٌّ”, *itaat eden* “انقاد” ya da *hazırlanan* “نَهْيَةٌ” şeyleri ifade etmede kullanılan bir kavram olarak tanımlar.²⁷ İbn Sîde ayrıca, kendini içinde mecbur bırakıldığı durumdan kurtarmaya güç yetiremeyecek tarzda düzenlenmiş bütün zorunlu halleri, *musahhar* “مُسَخَّرٌ” olarak isimlendirir.²⁸ *Teshîr* kavramının türediği *sehira* kökü Kur’ânda *izdirâ*, *dahik*, *huzîv*, *hezl*, *fukâhe* ve *istihfâf* manalarında kullanılmıştır.²⁹

¹⁷ Ebubekir Muhammed b. Hasan İbn Dureyd, *Cemheretü'l-luğa* (Beirut: Dâru'l-ilm lil-melâyin, 1407/1987), 1/584.

¹⁸ İstihzâ ve yakın anlamlı kelimelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Sait Sıcak, *Kur'ânda İstihza (Küçümseme)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 3-6.

¹⁹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 4/196; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbü'l-lüğa* (Beirut: Dâru İhyâ'it-türâsî'l-‘Arabî, 1421/2001), 7/78.

²⁰ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüğa ve sıhâhü'l-‘Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar (Beirut: Dâru'l-ilm li'l-melâyin, 1987/1407), 2/679; Ebû Abdullah Zeynüddin Muhammed b. Ebî Bekr Abdülkâdir er-Râzî, *Muhtârû's-sihâh* (Beirut: Mektebetü'l-‘asriyyeh, 1999/1420), 144.

²¹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 4/196; Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa*, 7/78.

²² Muhammed Hasan Hasan Cebel, *el-Mu‘cemü'l-İştikâkiyyü'l-müessal li-elfâzi'l-Kur‘âni'l-Kerîm* (Kahire: Mektebetü'l-âdâb, 1431/2010), 2/973.

²³ Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüğa ve sıhâhü'l-‘Arabîyye*, 2/68; Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl el-Askerî, *Mu‘cemü'l-Furûku'l-Lüğaviyye* (b.y.: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1412/1991), 275; Ahmed Ubeyd Kubeyî, *Mevsûatü'l-kelîmeti ve ehavâtiha fi'l-Kur‘âni'l-Kerîm* (Beirut: Dâru'l-Marife, ts.), 5/729.

²⁴ Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüğa ve sıhâhü'l-‘Arabîyye*, 2/68

²⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Sîde el-Mürsî, *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a‘zam* (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1421/2000), 6/75.

²⁶ İbn Dureyd, *Cemheretü'l-luğa*, 1/584.

²⁷ İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a‘zam*, 6/75.

²⁸ İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a‘zam*, 6/75.

²⁹ Kubeyî, *Mevsûatü'l-kelîmeti ve ehavâtiha fi'l-Kur‘âni'l-Kerîm*, 5/725.

Teshîr kavramının iki farklı kökten türediği manalarına bakıldığında alay etmek,³⁰ gülmek, eğlenmek, boyun eğdirmek, karşılıksız bir iş yaptırmak, ücret ödmeden menfaat sağlamak ve başkasını bir şeyi yapmaya mecbur bırakmak gibi manaların ön plana çıktığı görülür. Bu manaların ortak özelliği iş yaptırılan insan, hayvan ya da canlı varlıkların iradelerinin etkisiz bırakılmasıdır. Gülme ve alay etmede de kendisine gülünen kişinin iradesi dikkate alınmaz. Bu sebeple Kur'ân'da geçen teshîr kavramının manası ele alınırken, *musahhar* kılınan nesnelere irâdî özellikleri açısından bakmakta fayda vardır.

1.2. Teshîr Kavramının Terim Anlamı

İsfahânî (ö. 525/1125), Kur'ân'da geçen *teshîr* kavramını “سياقة إلى الغرض / *bir şeyi özel bir amaç için zorla sevk etmek*” şeklinde tanımlar.³¹ Osmanlı âlimlerinden Ebü'l-Bekâ el-Kefevî (ö. 1095/1684) ise İslâmî ilimlerde kullanılan terimleri açıkladığı *el-Külliyât* isimli eserinde *teshîri* “هُوَ / *bir fiili yapmaya mecbur etme*” şeklinde tarif eder.³²

Bu tanım, istilâhî bir terim olarak görülür. Müfessirler Kur'ân'da geçen *teshîr* kavramına şu manaları vermişlerdir: Gece ve gündüzün birbiri ardınca; güneş, ay ve yıldızın belirlenen zamanda gelmeleri, yaratma,³³ bir şeyi kulun maslahatına olacak şekilde onun tasarrufuna boyun eğdirme,³⁴ bir şeyin güç yetirerek kullanılması “اسْتِعْمَالُ الشَّيْءِ بِالِاقْتِدَارِ”,³⁵ insanların faydalanması için yaratmak,³⁶ bir şeyi kendi tercihine bırakmadan evirip çevirmek,³⁷

³⁰ Sıcak, *Kur'ân'da İstihza (Küçümseme)*, 3-6; Sıcak, “Kur'ân-ı Kerim'e Göre Dini Alaya Alanlara Karşı Müminlerin Takınmaları Gereken Tavırlar”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2015), 435.

³¹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvudî (Dimaşk: Dâru'l-kalem, 1412/1992), 402.

³² Ebü'l-Bekâ Eyyüb b. Musa Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnân Derviş & Muhammed el-Mısri (Beirut: Müessesetü'r-risâle, ts.), 163.

³³ Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsa el-Mürri İbn Ebi Zemenin, *Tefsîrül-Kur'âni'l- 'Aziz*, thk. Ebü Abdillâh Hüseyin b. Ukkâşe & Muhammed b. Mustafa el-Kenz (Kahire: el-Fârûku'l-hadise, 1423/2002), 4/211.

³⁴ Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbüri, *Tefsîru İbn Fûrek min evveli sûretül-mü'min*, thk. Allâl Abdülkâdir (el-Memleketü'l-'Arabîyyeti's-Suûdiyye: Câmî'atu Ümmi'l-Kurâ, 1430/2009), 1/408.

³⁵ Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim es-Sa'lebi en-Nisâbüri, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed İbn Âşûr (Beirut: Dâru İhyâ'it-türâsi'l-'Arabi, 1423/2002), 10/26; Ebü Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esirü'd-Dîn el-Endelûsi, *el-Bahrü'l-muhît fi't-tefsîr*, thk. Sıdkı Muhammed Cemil (Beirut: Dâru'l-fikr, 1420/2000), 10/255; Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nüriddin Ali b. Âdil en-Nu'mânî ed-Dimaşki, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavvaz (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1419/1998), 19/316; İbrâhim b. Ömer Bikâi, *Nazmu'd-dürer fi tenâsübi'l-âyâti ve's-süver* (Kahire: Dâru'l-kitâbi'l İslâmiyye, ts.), 8/122.

³⁶ Ebü'l-Hasan 'Ali b. Ahmed b. Muhammed b. 'Ali el-Vâhidî en-Nisâbüri eş-Şâfi'i, *el-Vasîf fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415/1994), 4/96.

³⁷ Ebü Bekr Abdülkâhir b. Abdîrrahmân b. Muhammed el-Cürçânî, *Dercü'd-dürer fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Tal'at Salah el-Ferhan-Muhammed Edib Şekur (Amman: Dâru'l-fikr, 1430/2009), 1/659.

insanlara faydalı olması için uygun hale getirmek,³⁸ insanların maslahatlarına uygun hale getirmek,³⁹ bir şeyin kullanım keyfiyetini öğretmek,⁴⁰ nizam koyanın iradesine göre eşyaya istenilen şekilde boyun eğdirmek,⁴¹ bir şeyi itaat altına almak “جَعَلَ الشَّيْءَ دَاخِلًا تَحْتَ الطَّوْعِ”⁴² köleleştirmek ve hizmetinde çalıştırmak,⁴³ hazırlama ve nizama koyma,⁴⁴ hareket ettirmek,⁴⁵ devam ettirmek,⁴⁶ bir şeyi dilediği şekilde tasarrufta bulunması için başkasına boyun eğdirmek,⁴⁷ bir şeyi başkası için itaat eder kılmak,⁴⁸ zorlayarak getirmek,⁴⁹ bir şeye boyun eğdirmek, onu itaat eder hale getirmek,⁵⁰ bir şeyi zorla hizmete koşmak, itaat ve inkıyâd ettirmek.⁵¹

Zikredilen bu tanımlar içerisinde *bir şeyin güç yoluyla kullanılması* “جَعَلَ الشَّيْءَ دَاخِلًا تَحْتَ الطَّوْعِ” ve *bir şeyi itaat altına almak* “اسْتَعْمَالَ الشَّيْءِ بِالِاقْتِدَارِ” şeklinde yapılan tanımlar kısa ve öz olmalarından dolayı yaygınlık kazanmıştır. Müfessirlerin teshir kavramını farklı şekillerde tanımlamalarının, Kur'ân'da geçen teshir kavramının ilgili âyetin geçtiği yerdeki bağlam içerisinde farklı yorumlanmasından ileri geldiği söylenebilir.

Burada *teshir* ve *halk* “الْحَلْقُ” fiilleri arasındaki farka da kısaca değinmekte fayda vardır. *Halk*, Kur'ân'da genel olarak yaratma, meydana getirme ve var etme gibi manalarda kullanılmıştır.⁵² Âyetlerde en büyük yaratma göstergesi olan yerin ve göğün yaratılması⁵³ başta olmak üzere insanın ve diğer tüm mahlûkatın yaratılmasında *halk* kavramı kullanılmıştır. Kur'ân'da ya-

³⁸ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-'Arabiyye, 1407/1987), 2/597.

³⁹ Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzi, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsî'l-'Arabî, 1420/1999), 20/186.

⁴⁰ Ebû Said Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvi, *Envâru't-tenzil ve esrârü't-te'vil* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsî'l-'Arabî, 1418/1997), 3/200.

⁴¹ Ebû'l-Hasen Alâüddin Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vil fi me'âni't-tenzil*, tsh. Abdusselam Muhammed Ali Sahin (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415/1995), 2/209.

⁴² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, 2/64; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn fi 'ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn* (Dimeşk, Dâru'l-kalem, ts.), 2/208; İbn Âdil, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, 3/132.

⁴³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, 9/370.

⁴⁴ Halebî, *'Umdetü'l-huffâz fi tefsîri eşrefi'l-elfâz*, 2/181.

⁴⁵ İbn Âdil, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, 15/374.

⁴⁶ Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib İbn Atyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-veciz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422/2001), 4/519.

⁴⁷ Ebüssüüd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selim ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerim* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsî'l-'Arabî, ts.), 5/132.

⁴⁸ Muhammed Emin b. Abdullah b. Yusuf b. Hasan Urammî el-Alevî el-Herârî el-Esyûbî, *Tefsîru hadâiki'r-ravh ve'r-reyhân fi ravâye 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru tavkî'n-necât, 1421/2001), 22/65.

⁴⁹ Şehâbeddin Hafâcî, *Hâşiyetü's-Şihâb 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvi, İnâyetü'l-kâdi ve kifâyetü'r-râzi 'alâ tefsîri'l-Beyzâvi* (Beyrut: Dâru sadr, ts.), 6/347.

⁵⁰ İsmâil Hakkî Bursevî el-Halvetî, *Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), 5/506; 6/488.

⁵¹ Kefevî, *el-Külliyât*, 163; Elmalhî Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971), 6/4312.

⁵² Çağrıncı, “Yaratma”, 43/325.

⁵³ el-Mü'min 40/57.

ratma eylemi, sadece bir kez olup-biten bir hadise değil, başlayan ve devam eden, tekrar eden bir süreç olarak anlatılır. Kur'ân'da yedi yerde *أَنَّهُ يَبْدُوا الْخَلْقَ* "O, baştan yaratır, sonra da yaratmayı tekrar eder"⁵⁴ şeklinde yaratma eyleminin başlangıcına ve devamına temas edilir. Mezkûr ayette *ibda'* önce ve *i'âde*/sonra kavramları, zamana işaret eder. Bu da bir süreci ortaya çıkarmaktadır. Teshîr kavramının *halk*/yaratma kavramından en önemli farkı, teshîrin yaratmanın devamında kurulan sistem olmasıdır. Bu sistem, teshîr kavramıyla anlatılmaktadır. Böylece teshîr, mahlûkatın başı boş bırakılmadığını, Yaratıcı tarafından zapturapt altına alınarak belli bir nizam göre hareket ettirilerek takip edildiğini gösteren müheymin ve kayyûm isimleriyle bağlantılı önemli bir kavramdır. Teshîr bir anlamda yaratmanın akabinde ilâhi kanunlara uygun olarak kurulan sistemin mükemmelliğini ifade eden bir kavram olarak da görülebilir.

Kur'ân'da geçen teshîr kavramı Türkçe'ye meâllerde; hizmete verme, *hizmete sunma, hizmetine bağlama, buyruk altına alma, boyun eğdirme, emrine boyun eğdirme, emrine baş eğdirme, emrine verme, emrine bağlama, emre âmâde kılma, emre hazır kılma, tahsis eyleme, istifadeye verme, istifadeye âmâde kılma, menfaatlerine tabi kılma, yararına sunma, faydaya bağlama, bağlı kılma, râm etme, zelil kılma ve yasalara uyguma* şeklinde tercüme edilmiştir.⁵⁵ Bu tercümelelerde teshîr kavramının âlemin yaratılışıyla bağlantı noktasının eksik olduğu görülür. İnsanoğlu âlemin yaratılışından milyarlarca yıl sonra yaratılmıştır. İnsanoğlu yaratılmadan önce milyarlarca yıl içerisinde âlem, birçok dönüşüm ve aşamalardan geçmiştir. İlk insan Hz. Adem'in yaratıldığı dönemde özel anlamda dünya genel anlamda dünya seması insanın yaşayabileceği elverişli bir ortam haline getirilmişti. İnsanoğlu milyarlarca yıl içerisinde döşenmiş ve hazır hale getirilmiş bir dünya ortamında kendini buldu.⁵⁶ Bu sebeple kâinatın geçirdiği safhaları ve teshîr edilen varlıkların içinde buldukları fiziki ortamı göz önünde bulundurmadan mana vermek, bu kavrama yüklenen derin manaların göz ardı edilmesine sebep olacaktır. Yaratılışla teshîr arasındaki bu anlam ilişkisini Kur'ân'da görmek mümkündür.⁵⁷ Teshîr kavramı tercüme edilirken Râzî'nin bu kavramla ilgili olarak yaptığı *جَعَلَهَا مُوَافِقَةً لِمَصَالِحِهَا* /insanların mas-

⁵⁴ Yûnus 10/4, 34; en-Neml 27/64; en-'Ankebût 29/19; er-Rûm 30/11, 27.

⁵⁵ Teshîr kavramının Türkçe kullanımıyla ilgili bk. Mustafa Taş, *Kur'ân-ı Kerim'de Teshîr Kavramı*, 6.

⁵⁶ Ahmed Mustafa Merâğî, *Tefsîrü'l-Merâğî* (Kahire: Mustafa el-bâbî'l-Halebî, 1365/1946), 13/168-169, 17/24; er-Risâle, "ez-Zemen beyne'l-'ilmi ve'l-Kur'ân" (Erişim: 18 Şubat 2020).

⁵⁷ el-A'raf 7/54; el-Enbiyâ 21/30.

*lahatına uygun hale getirmek*⁵⁸ şeklindeki açıklama dikkate alınmalıdır. Bu açıklamada teshîr edilen varlıklarla ilgili teshîr sürecine de işaret edildiği için dikkate değerdir.

2. TESHİR EDİLEN VARLIKLAR VE ÖZELLİKLERİ

Kur'ânda teshîr edilen varlıklara geçmeden önce teshîrin unsurları üzerinde kısaca durmakta fayda var. Kur'ânda geçen teshîr kavramının toplam beş ögesi vardır. Bunlardan üçü ana öge ikisi ise yan ögedir. Teshîrin ana ögeleri; “المُسْتَحَرُّ/teshîr eden varlık”, “المُسْتَحَرُّ/teshîr edilen varlık” ve “المُسْتَحَرُّ لَهُ/teshîrin kendisi için yapıldığı varlık”tır. Diğer iki yan öge ise teshîrin sebepleri ve yönleridir.

Kur'ânda tef'îl vezninde gelen teshîr kelimesi, toplam 22 yerde sadece geçmiş zaman kipinde kullanılmıştır.⁵⁹ Bütün kullanımlarda teshîr eden varlık (musahhir), Allah'tır. Dikkat çeken hususlardan birisi de Kur'ânda teshîr edilen varlıklar arasında insanın yer almaması ve bütün teshîrlerin insan için yapılmış olmasıdır. Kur'ânda 22 yerde geçen âyetler içerisinde sadece bir âyette teshîr fiili olumsuz manada⁶⁰ kullanılmıştır. Kur'ânda umumi manada tüm varlıkların insan için teshîr edildiği ifade edilse de⁶¹ hususi manada teshîr edilen varlıklar arasında cemâdât (cansız varlık türleri) ve hayvânât (hayvanlar) yer almaktadır. Varlık kategorileri⁶² arasında yer alan nebâtât (bitkiler), hususi manada teshîr edilen varlıklar arasında yer almaktadır.

Kur'ânda insan için semada teshîr edildiği zikredilen varlıklar arasında güneş, ay⁶³ ve yıldızlar özellikle belirtilmiştir.⁶⁴ Yeryüzünde özel olarak insan için teshîr edildiği belirtilen varlıklar arasında ise bulutlar,⁶⁵ kasırga,⁶⁶

⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 20/186.

⁵⁹ er-Ra'd 13/2; İbrâhîm 14/32, 14/32, 14/33, 14/33; en-Nahl 16/12, 16/14; el-Enbiyâ 21/79; el-Hac 22/36, 22/37, 22/65; el-'Ankebût 29/61; Lokmân 31/20, 31/29; el-Fâtür 35/13; Sâd 38/18, 38/36; ez-Zümer 39/5; ez-Zuhruf 43/13; el-Câsiye 45/12, 45/13; el-Hâkka 69/7.

⁶⁰ el-Hâkka 69/7.
⁶¹ Lokmân 31/20.

⁶² Varlık kategorilerinin üçlü tasnifi hakkında bk. Necmettin Çalışkan, *Kur'an'da İnsanın Canlı (Nebâtât-Hayvânât) ve Cansız (Cemâdât) Varlıkları İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, 2010), 45.

⁶³ Kur'ânda teshîr edilen varlıklar arasından ay ve güneş sekiz âyette peş peşe zikredilmiştir. Zikredilen bütün âyetlerde önce güneş sonra ay gelir. İlgili âyetler için bk. el-A'râf 7/54; er-Ra'd 13/2; İbrâhîm 14/33; en-Nahl 16/12; el-'Ankebût 29/61; Lokmân 31/29; el-Fâtür 35/13; ez-Zümer 39/5.

⁶⁴ el-A'râf 7/54; en-Nahl 16/12.

⁶⁵ el-Bakara 2/164.

⁶⁶ el-Hâkka 69/7.

denizler,⁶⁷ nehirler,⁶⁸ gemiler,⁶⁹ kuşlar,⁷⁰ kurbanlık büyük baş hayvanlar,⁷¹ ve binek hayvanları⁷² yer almaktadır. Bunların dışında özel olarak Hz. Süleyman için teshîr edilen bazı varlıklar Kur'ân'da açıkça zikredilmiştir. Bu varlıklar; dağlar, kuşlar⁷³ ve rüzgardır.⁷⁴

Teshîrin yönleri ve faydalarıyla ilgili olarak Zeccâc (ö. 311/923), göklerde olan varlıklarla yerde olan varlıklar arasında ayrıma giderek bir değerlendirme yapar. Zeccâc'a göre güneşin, ayın ve yıldızların insan için teshîri, ışık kaynağının ürünlere ulaşmasıyla yani fotosentez sonucunda insanların onlardan yararlanması ve yıldızlar sayesinde yollarını bulmalarıdır. Yerin teshîri ise denizleri, nehirleri, hayvanları ve bunlardan elde edilen bütün faydalardır.⁷⁵

Fahreddîn er-Râzî, cansız varlıkların teshîr edilmesiyle ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yapar: “Yüce Allah, bu varlıkları tek yönlü olarak kulların maslahatına uygun hareket eder tarzda dizayn edince bu varlıklar, tıpkı her emre zorunlu itaat eden köleler gibi oldular. Bu manadan dolayı bu tarz bir dizayn, teshîr lafzıyla isimlendirilmiştir.”⁷⁶ Râzî'nin cansız varlıkların teshîr edilmesiyle ilgili olarak bir diğer yorumu şöyledir: “Astronomi bilimcileri derler ki: Güneşin ve ayın doğal hareketi, batıdan doğuya doğrudur. Halbuki Allah Teâlâ, bu yıldızları en büyük feleğin hareketi vasıtasıyla doğudan batıya doğru hareket ettirir. Bu hareket zorunlu olarak gerçekleşir. Bu zorunluluktan dolayı teshîr lafzı kullanılmıştır.”⁷⁷ Râzî, bu son açıklamasıyla bilim ve teshîr arasındaki bağa işaret etmiştir.⁷⁸

Kur'ân'da teshîr edildiği açıkça belirtilen varlıklar içerisinde bir yönüyle diğerlerinden ayrılan varlık gemidir. Geminin dışındaki tüm varlıklar yaratılmış doğa olayları arasında yer almaktadır. Gemi ise insanın yaptığı bir araçtır. Geminin neden teshîr edildiği hususu üzerinde ayrıca düşünmek gerekir. Râzî geminin teshîrini mecaz olarak değerlendirir.⁷⁹

⁶⁷ en-Nahl 16/14; el-Câsiye 45/12.

⁶⁸ İbrâhîm 14/32.

⁶⁹ İbrâhîm 14/32; ez-Zuhuf 43/13.

⁷⁰ en-Nahl 16/79.

⁷¹ el-Hac 22/36.

⁷² ez-Zuhuf 43/13.

⁷³ el-Enbiyâ 21/79; Sâd 38/18.

⁷⁴ Sâd 38/36.

⁷⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, thk. Abdülcelil Abduh Şelebi (Beyrut: Âlemi'l-kütüb, 1408/1988), 4/199; İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhitü'l-a'zam*, 6/75.

⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 20/187.

⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 20/187.

⁷⁸ Necmettin Çalışkan, “Kur'ân'da İnsanın Varlıklarla İlişkisi”, *International Journal of Social Science* 55 (Bahar II, 2017), 252.

⁷⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/98.

Kur'ânda teshîr edilen varlıklar içerisinde denizin insanın emrine sunulması şu şekilde anlatılmaktadır. “*Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur. Gemilerin denizi yarararak gittiklerini görürsün ki, bu da O'nun lutfuna nâil olmanız ve O'na şükretmeniz içindir.*”⁸⁰ Allah'ın denizleri teshîr etmesinin manası, gerek üzerinde gemiler yüzdürmek gerekse içlerine dalmak suretiyle insanların onlardan yararlanabileceği bir duruma getirmiş olmasıdır.⁸¹ Denizlerin faydaları çok olmakla beraber, bu âyetin yorumu ekseninde Râzî, denizin insan için teshîr yönünü ve faydasını üç şekilde açıklar:

Birincisi; taze et yemekdir. Denizin tuzlu olması bir taraftan balığın taze kalmasını sağlarken diğer taraftan da içinde barındırdığı bir canlının kendi tuzlu olma özelliğine zıt bir şekilde tatlı ve lezzetli olarak çıkması Allah'ın kudretini gösterir. Eğer balık tuzlu olsaydı, bu doğal ve beklenen bir durum olduğu için Allah'ın kudreti ortaya çıkmayacaktı. *İkincisi*; inci ve mercan gibi denizden çıkarılan süs takılarıdır.⁸² *Üçüncüsü*; ticaret maksadıyla ya da kazanç elde etmek için gemilerin denizde suyu yarararak yol almasıdır.⁸³ Râzî'nin bu yorumu, kimyasal atıklarla denizlerin yapısal özelliklerinin ve tuz seviyelerinin bozulmasının sonucunda ortaya çıkabilecek taze ve sağlıklı deniz ürünü kıtlığını akla getirmektedir.

3. TESHİRİN GAYELERİ VE YÖNLERİ

Teshirin biri genel, diğerleri özel olmak üzere birçok gayesi vardır. Teshirin genel gayesi insanın var oluş nedeniyle yakından ilgilidir. Bu sebeple Kur'ânda birçok âyette bu gaye açıklanmıştır. Teshirin özel gayesi ise teshîr kavramının geçtiği âyetlerde beyan edilmiştir.

Âlemin insana hizmet edecek şekilde dizayn edilmesinin genel sebebi, insanın Allah adına tekvînî anlamda yeryüzünü imar etmesi, oradaki varlıkları idare etmesi böylelikle halifelik başta olmak üzere Allah'a karşı kul-luk görevini en güzel şekilde yerine getirmesi içindir. Kur'ân'daki anlatımlara göre Allah, Rahmân ve Rahîm sıfatlarıyla bütün insanlığı kucaklamıştır.⁸⁴ Kur'ânda insanı yaratılmış diğer varlıklardan ayıran özellikler arasında, meleklerin insana secde etmesi,⁸⁵ insanın yeryüzüne halife olarak gönderilme-

⁸⁰ en-Nahl 16/14.

⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 20/187-188.

⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 20/188.

⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 20/189.

⁸⁴ el-Fâtiha 1/2.

⁸⁵ el-Bakara 2/34; Meleklerin Hz. Adem'e secdesi ibadet secdesi değildir. Allah'tan başkasına ibadet maksadıyla yapılan secde küfürdür. Allah'ın küfrü emretmesi düşünülemez. Buradaki secde Hz.

si⁸⁶ ve diğer varlıkların insana musahhar kılınması⁸⁷ zikredilir. Bu özellikler insanın yüklendiği görevi yerine getirmesi ve dünyaya gönderiliş amacını gerçekleştirilmesi için ona verilmiştir. Zikredilen bu özellikler arasında diğer varlıkların insana musahhar kılınması (teshîr), insanı amacına ulaştırma- da birer vasıta olarak görülmelidir.⁸⁸ Bu vasıtaların zarar görmesi, insanın yaratılış gayesine ulaşmasını doğrudan ya da dolaylı olarak ya engelleyecek ya da geciktirecektir.

Bir görevin yerine getirilmesi için ortam ve şartların o görevi yerine getirmeye müsait ve elverişli olması gerekir. İnsanın yakın ve uzak çevresini oluşturan âlem, insanın yüklendiği tüm görevleri mazeretsiz olarak yerine getirebilmesine müsait olarak yaratılmıştır. Yeryüzünün bu doğal ortamını ve dengesini bozup daha sonra da hilafet görevini yerine getiremediği için insanın Allah'a karşı mazeret üretmesi kabul görmeyecektir.⁸⁹ Çünkü kendisine mükemmel bir ortam teslim edilmiştir. Bu ortamın korunması insana emanet edilmiştir. Manevî ortamın korunması imanın; maddi ortamın korunması ise İslamî yaşamın bir tezahürüdür. Kişinin çevresine karşı duyarlı olması, çevresini ve doğal dengeyi koruması mümince bir davranıştır. İman, daima yaşatmayı ve yeşertmeyi tavsiye eder.⁹⁰ Bu sebeple dünyanın imarı görevi kalbinde sürekli imanı aktif kılan Müslümanlara emanet edilmiştir. Müslüman, bir taraftan Allah'a teslim olmanın adı olurken diğer taraftan da emin bir insan olma özelliğinden dolayı kendisine dünyayı yönetme görevi teslim edilen insan demektir. Varlıkların insana gösterdiği teslimiyet, Allah'a teslim olma, onun iradesine ve yasalarına uyma ve ona kulluk etme koşuluyla verilmiştir.⁹¹

Teshîr edilen varlıklara Kur'ân'da atf yapılmasının önemli sebeplerinden birisi de bu varlıkların ne kadar değerli nimetler olduklarını hatırlatarak onların kıymetlerinin bilinmesini sağlamak ve böylece Yüce Allah'ın varlığı ve kudreti üzerinde insanları düşünmeye sevk etmektir.

Kur'ân'da teshîrin genel amacının yanında bir de özel amaçları zikre-

Adem'in Kabe örneğinde olduğu gibi kible görevi görmesine dayanan bir secde olabileceği gibi üstünlüğü kabul ve itiraf, hizmetine girme, itaatini ilan etme, saygı ve hilafete liyakati tasdik manasında da olabilir. *Kur'ân Yolu*, 1/105.

⁸⁶ el-Bakara 2/30.

⁸⁷ Lokmân 31/20.

⁸⁸ Hüseyin Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik* (Ankara: DİB Yayınları, 2004), 172.

⁸⁹ er-Rûm 30/57.

⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut vd. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001), 20/251; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1409/1989), 168.

⁹¹ Seyyid Hüseyin Nâsir, "İslam, Günümüz İslam Dünyası ve Çevre Krizi", *İslam ve Ekoloji: Bahşedilmiş Bir Emanet*, haz. Richard C. Foltz vd., çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2007), 111.

dilmiştir. Teshîrin özel amaçları çoğu zaman teshîr yönüyle beraber anlatılmıştır. Kur'ân'da genel olarak teshîr âyetleri bir bütünlük çerçevesinde mütalaa edildiğinde, insanların maslahatlarına uygun hale getirildiği hatırlatılan nimetlerin bazı özelliklerinin ön plana çıkarıldığı görülür. Teshîrin gayeleri, yönleri, kaynağı ve özellikleriyle ilgili olarak Kur'ân'da şu anlatımlar yer almaktadır:⁹²

1. Câsiye sûresinde, peş peşe teshîr kavramının geçtiği iki âyette insanların maslahatlarına uygun hale getirildiği belirtilen nimetler şu şekilde ifade edilmiştir: “Buyruğu ile içinde gemiler yüzsün, lutfettiği nimetleri elde edersiniz ve belki şükredersiniz diye denizi istifadenize veren Allah'tır. Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lutuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır.”⁹³ Zikredilen âyette Allah öncelikle denizin teshîr edildiğini beyan ediyor. Denizin teshîr yönü, gemilerin üzerinde hareket edebilme özelliğidir. Suyun kaldırma kuvveti ve akışkanlık özelliği olmasaydı gemiler denizlerde hareket edip gidemezdi. Gemilerin denizin üzerinde akıp gitmesi rüzgârın, suyun ve geminin yapıldığı malzemenin birbiriyle uyumlu olmasına bağlıdır.⁹⁴

Allah bütün sebepleri bir araya getirerek insanın deniz yoluyla kazanç elde etmesine imkân tanımıştır.⁹⁵ Bu kazanç, taşımacılık şeklinde ticaret sebebiyle olabileceği gibi denizden çıkarılan ürünlerden faydalanmak şeklinde de olabilir. Cenâb-ı Hakk'ın kullarına bahşettiği bu nimetler karşılığında âyette bir tek karşılık isteniyor, o da teshîrin sahibine şükürdür. Dolayısıyla bu âyete göre denizin fiziksel açıdan insan için teshîrinin hem dünyevi hem de uhrevi amacı vardır. Allah, zikredilen âyette gökte ve yerde ne varsa hepsini insanların istifadesine sunduğunu beyan etmiş, deniz örneğinde teshîr yönünü açıkça belirttiği gibi bu teshîrde de birçok işaretler olduğunu açıklamış ve bu işaretleri görebilmeyi de tefekkür etmeye bağlamıştır.

Allah Kur'ân'da, her nimetin teshîr yönünü açıklamamıştır. Bütün nimetler ve varlıklar insan için teshîr edildiğine göre bunların teshîr yönünün araştırılıp bulunması “Bütün bunlarda düşünenler için işaretler var-

⁹² Bazı madde başlıklarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Çalışkan, *Kur'ân'da İnsanın Canlı (Nebâtât-Hayvânât) ve Cansız (Cemâdât) Varlıklarla İlişkisi*, 35-41.

⁹³ el-Câsiye 45/12-13.

⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/673.

⁹⁵ Kur'ân bu nimeti hatırlatırken gezegen “كَوْكَبٌ” kelimesi ile aynı kökten türeyen “كَوْكَبٌ” kelimesini kullanır. Böylelikle insanların hem deniz üzerindeki seyahatleri hem de dünyanın uzaydaki bir yörünge dahilindeki yol alışması bir nimet olarak insana hatırlatılır. F-1-k kökünün etimolojik anlamı gezegen ve gemi benzetmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sıcak, “Nüzül Dönemini Bilmenin Anlama Etkisi: “Fülki'l-Meşhûn” Olgusu Üzerine Bir İnceleme”, *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2019), 153-154, 158-159.

dir” âyetinin mefhumuna göre insanın tefekkür yeteneğine bırakılmıştır. Sefihlik nakızası taşımayan⁹⁶ İnsan, tefekkür ve aklı istidlal sayesinde hem nimetlerin teshîr yönlerini keşfedecek hem de bu nimetleri teshîr edeni tanıyıp ona şükredecektir. Böyle bir çaba içerisinde giren kişi, bir taraftan çevresini tanıırken diğer taraftan da çevresini korumak için gayret ve çaba sarf edecektir. Kur’ân’ın bu âyetleri, çevresine karşı bilinçli ve duyarlı bireylerin yetişmesini teşvik etmektedir.

2. Nahl sûresinin 14. âyetinde teshîrin gayesi şu şekilde beyan edilmiştir: *“Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O’dur. Gemilerin denizi yarararak gittiklerini görürsün ki, bu da O’nun lutfuna nâil olmanız ve O’na şükretmeniz içindir.”*⁹⁷ Bu âyette bir önceki âyete göre denizin teshîr edilme sebepleri taze et yemek ve mücevherlerini takınmak şeklinde daha ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bunlar insanın istifadesine sunulmuş teshîrin dünyevi gayeleridir. Teshîrin ahirete bakan gayesi ise âyetin son kısmında şükür olarak zikredilmiştir. Şükür bir bakıma kıymet bilmek anlamına gelir. İnsanın çevresine karşı duyarlı olması ve çevresini koruması ancak çevre bilinciyle mümkündür. Zikredilen bu âyetler, insanı çevresine ve kendisine bahşedilen nimetlere karşı duyarlı olmaya davet etmektedir.

3. İnsanların maslahatlarına uygun hale getirildiği belirtilen nimetler arasında en çok zikredilen güneş ve aydır. Güneş ve ayın teshîr yönleri ve gayeleri hakkında Kur’ânda yer alan âyetler şu şekildedir: *“Ve O, geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı birer hesap ölçüsü kılmıştır.”*⁹⁸ *“Güneşi aydınlattıcı, ayı ise aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz diye ona menziller belirleyen O’dur.”*⁹⁹ *“Güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah’tır; her biri belirlenmiş bir vakte kadar akıp gitmektedir.”*¹⁰⁰ *“Düzenli seyreden güneşi ve ayı sizin için yararlı kılan”*¹⁰¹ *“Güneşi, ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedir.”*¹⁰² *“Her biri belirli bir süreye kadar hareketini sürdürmek üzere güneşi ve ayı (buyruğuna) boyun eğdirdi.”*¹⁰³ *“Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider.”*¹⁰⁴ *“Onların içinde ayı*

⁹⁶ Sefeh kelimesinin sözlük ve diğer manaları için bk. Mehmet Onur, *İslam Hukukunda Ehliyet Arızaları ve Sefeh* (İstanbul: Kitâbi Yayınları 2019), 59-62.

⁹⁷ en-Nahl 16/14.

⁹⁸ el-En’âm 6/96.

⁹⁹ Yûnus 10/5.

¹⁰⁰ er-Ra’d 13/2.

¹⁰¹ İbrâhîm 14/33.

¹⁰² el-Enbiyâ 21/33.

¹⁰³ Lokmân 31/29.

¹⁰⁴ Yâsîn 36/38.

*bir ışık, güneşi ışık kaynağı yapmıştır.*¹⁰⁵ Kur'ân'da ay ve güneşin teshîriyle ilgili geçen mezkur âyetlere bakıldığında bunların teshîr yönlerinin, Allah'ın kurduğu nizama göre belirli bir süreye kadar bir yörüngede hareket edecek tarzda dizayn edilmeleri olduğu görülür. Bu durum, Allah'ın makro âlemde kurduğu kevnî nizam içerisindeki ay ve güneşin bu nizama uygun hareket etmiş olmalarına işaret eder. İnsan ve dünya açısından güneşin temel faydası hesap ölçüsü, ısı ve ışık kaynağı olmasıdır. Ayın teshîrinin insan için en temel faydası ise hesap ölçüsü olması ve güneşten gelen ışınları yansıtmasıdır.

Yüce Allah zikredilen bu âyetlerde hem insanlık hem de cemâdât/*cansız varlıklar*, nebâtât/*bitkiler* ve hayvanât/*hayvanlar* âlemi için kusursuz¹⁰⁶ bir çevre bahşettiğini ve yaşam için bütün koşulları sağladığını beyan etmektedir.¹⁰⁷ Ay ve güneş sağlanan bu koşulların merkezinde yer almaktadır. Dünyadaki menfaatlerin çoğu ay ve güneşe bağlıdır. Bu sebeple güneş, gündüzün; ay da gecenin sultanı olarak isimlendirilmiştir.¹⁰⁸

4. Kur'ân'da teshîr kavramıyla insanların maslahatlarına uygun hale getirildiği açıklanan bir diğer nimet, gece ve gündüzdür. Gece ve gündüzün teshîr yönleri ve gayeleri Kur'ân'da kimi yerde teshîr kavramıyla kimi yerde ise teshîr kavramı kullanılmadan anlatılmıştır. Teshîrin yönleri ve gayeleri şu şekilde geçmektedir: “*Ve O, geceyi dinlenme zamanı kıldı.*”,¹⁰⁹ “*İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur.*”,¹¹⁰ “*Gece ile gündüzü faydalanacağınız biçimde yaratan O'dur.*”,¹¹¹ “*Biz geceyi ve gündüzü birer nişan olarak yarattık. Nitekim rabbinizin nimetlerini arayınız, ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye gecenin nişanını siler, aydınlatıcı olarak gündüzün nişanını getiririz. İşte biz her şeyi açık açık anlattık.*”,¹¹² “*Sizin için geceyi bir örtü, uykuyu dinlenme hali kılan, gündüz vaktini ise bir diriliş ortamı yapan O'dur.*”,¹¹³ “*Düşünüp ibret almak ve şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbiri ardına getiren de O'dur.*”,¹¹⁴ “*Dinlensinler diye geceyi yarattığımızı, gündüzü de aydınlık kıldığımızı görmediler mi?*”¹¹⁵ Gece ve gündüzün dünya açısından teshîr yönü

¹⁰⁵ Nûh 71/16.

¹⁰⁶ el-Mülk 67/3.

¹⁰⁷ Yasin Pişgin, *Kur'ân'da Karakter İnşası* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2017), 106.

¹⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/423.

¹⁰⁹ el-En'âm 6/96.

¹¹⁰ Yûnus 10/67.

¹¹¹ İbrâhîm 14/33; en-Nahl 16/12.

¹¹² el-İsrâ 17/12.

¹¹³ el-Furkân 25/47.

¹¹⁴ el-Furkân 25/62.

¹¹⁵ en-Neml 27/86.

birbiri ardınca gelmesi ve bu durumun sürekli tekrar etmesidir. Gece ve gündüz ay ve güneş gibi nesnelere değildir. Gece ve gündüz dünyanın kendi eksenini etrafında da dönmesinin sonucunda ortaya çıkan varlığı kendi tabiatının gereği olmayan arazi bir durum olduğu için kelimeler alimleri gece ve gündüzün teshirini mecâzî olarak kabul etmişlerdir.¹¹⁶ Gece ve gündüzün teshir yönü ifade edilirken, Kur'ân'da ayrıca birinin diğerini takip etmesi manasında “إِيلاج”¹¹⁷ “الْإِعْشَاءُ”¹¹⁸ ve “تَكْوِيرٍ”¹¹⁹ kavramları kullanılmıştır. Allah gece ve gündüzün hem teshir yönüne hem de sağladığı faydalara karşı kullarından istediği karşılık, düşünüp ibret almak ve şükretmektir.¹²⁰

5. Kur'ân'da teshir kavramıyla insanların istifadesine sunulan nimetler arasında hayvanlar da yer almaktadır. Hayvanların teshiri şu şekilde anlatılmaktadır: “İşte onları şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik.”¹²¹ “Onların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları; O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır. İşte Allah onları sizin istifadenize verdi ki size doğru yolu göstermesinden ötürü O'nu tâzimle anasınız. İyilik yolunu tutanları müjdele!”¹²² Peş peşe gelen her iki âyette de teshir kavramı geçmektedir. İkinci âyette teshirin tekrar etmesi, nimeti hatırlatmak içindir.¹²³ Bu âyetlerde insanlar için teshir edildiği açıklanan hayvanlar, büyükbaşlardır. Deve gibi büyükbaş hayvanların teshiri sayesinde insanlar hem onlara kolayca binmekte hem üzerlerinde yük taşımakta hem de onları boğazlayabilmektedirler.¹²⁴ Büyükbaş hayvanların teshir yönü, onların zapturapt altına alınmalarıdır.¹²⁵ Eğer insanlar büyükbaş hayvanları kontrol altına alamazlardı bu durumda bunlar nimet olmayacaktı.¹²⁶ Büyükbaş hayvanların boyun eğdirilerek insanların istifadesine sunulmasının karşılığında, Allah kullarından şükür ve kendisinin tâzim edilip yüceltilmesini talep etmektedir.

Kur'ân'da teshir edildiği açıklanan bir diğer hayvan türü kuşlardır. Kuşların teshiri şu şekilde beyan edilmiştir: “Semanın boşluğunda buyruk altına sokulmuş kuşları görmüyorlar mı? Onları (boşlukta) Allah'tan başkası tutmuyor. Kuşkusuz bunda inanan bir topluluk için ibretler vardır.”¹²⁷ Bu âyette

¹¹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/98.

¹¹⁷ el-Hac 22/61; Lokmân 31/29; Fâtr 35/13; el-Hadid 57/6.

¹¹⁸ el-A'râf 7/54; er-Ra'd 13/3.

¹¹⁹ ez-Zümer 39/5.

¹²⁰ el-Furkân 25/62.

¹²¹ el-Hac 22/36.

¹²² el-Hac 22/37.

¹²³ Beyzâvi, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, 4/72.

¹²⁴ Muhammed İbn Muhammed İbn Mahmûd Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vilâtu Ehli's-Sünne)* thk. Mecdî Bâslâm (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1426/2005), 7/421.

¹²⁵ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vilâtu Ehli's-Sünne)*, 7/422.

¹²⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 23/247; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîd fi't-tefsîr*, 7/510.

¹²⁷ en-Nahl 16/79.

geçen teshîr ile önceki âyetlerde geçen teshîr arasında tahsis farkı vardır. Daha önce geçen teshîr âyetlerinde teshîr kavramı “سُزِينِ/size için” şeklinde lâm “لِ” edatıyla tahsis edilirken bu âyette tahsis edilmemiştir. Kuşların uçan hayvanlar olmasından dolayı onların insanlar tarafından kolayca kontrol altına alınamayacağına işaret etmek için tahsisin yapılmadığı söylenebilir. Bu âyetin teshîr yönü, denizde gemilerin hareket etmesi gibi kuşların da havada düşmeden hareket ediyor olmasıdır. Âyette hem kuşların hem de havanın özelliklerine işaret vardır.¹²⁸ Âyetin sonunda bahsedilen ibretler, bu özelliklerin araştırılması sonucunda ortaya çıkan detay ve şaşırtıcı bilgiler olarak da görülebilir. Bu detay bilgiler sayesinde teshîr edilen varlıkların yaratılış özellikleri ve gayeleri de ortaya çıkacaktır.

6. Kur'ânda teshîr kavramı bir âyette olumsuz manada kullanılmıştır. Hâkka sûresinde teshîr kavramı musibet ve bela gönderme anlamında şu şekilde geçmektedir: “Allah o kasırgayı art arda yedi gece, sekiz gün onların üzerine gönderdi. Öyle ki (orada bulunsaydın), o kavmi devrilmiş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün.”¹²⁹ Bu âyette Âd kavminin başına gelen helak anlatılmaktadır. Âyette geçen teshîr kavramı, gönderme¹³⁰ ve musallat etme manasındadır.¹³¹ Teshîr kelimesinin kök ya da iştikak anlamları arasında *irsâl* (gönderme) manası yoktur. Hal böyleyken âyette gönderme manasında kullanılması, kasırganın Allah'ın isteği ve iradesi doğrultusunda özellikle helak bölgesine inmesi için itaat ettirilmiş, boyun eğdirilmiş ve hazırlanmış olma durumunu anlatmak için bu kavramın tercih edildiğini göstermektedir. Nitekim Râzi bu duruma işaret ederek, gönderilen kasırganın atmosferin hareketlerine bağlı olarak doğal sebepler sonucunda değil, Allah'ın takdiri ve kudretiyle gerçekleştiğini ifade etmiştir. Çünkü gönderilen kasırganın doğal sebepler sonucu gerçekleştiğine inanmak, azap ile korkutma ve uyarma maksadının tam olarak ortaya çık-mamasına sebep olur. Râzi özellikle *irsâl* (gönderme) kavramı yerine teshîr kavramının kullanılmasını buna bağlamaktadır.¹³²

Âyetin başlangıcında geçen سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ ibaresi diğer teshîrlerden farklıdır. Kur'ânda teshîr kavramı bir tek bu âyette *alâ* “عَلَى” harfiyle kullanılmıştır. *Alâ* harfiyle kullanılması teshîrin manasında yer alan “insanların maslahat-

¹²⁸ Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, 20/252.

¹²⁹ el-Hâkka 69/7.

¹³⁰ Fussilet 41/16.

¹³¹ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vilâtu Ehli's-Sünne)*, 10/166; Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, 10/26.

¹³² Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/622.

larına uygun hale getirme” özelliğini dışarda bırakmaktadır. Ancak teshîrin “zorla bir şeye boyun eğdirmek” manası bu âyette de devam etmiştir. Bu âyette geçen kasırganın teshîr yönü kasırganın süreklilik arz etmesidir. Âd kavminin yaşadığı Yemen bölgesinde aralıksız olarak bir kasırganın yedi gece sekiz gün devam etmesi, olağanüstü bir duruma işaret etmektedir. Bu şekildeki helak teshîrinin sebebi ise Âd kavminin Rablerinin âyetlerini inkâr etmeleri, peygamberlerine âsi olmaları, her inatçı zorbanın emrine uymaları¹³³ ve Hz. Hûd’u yalanlamalarıdır.¹³⁴

Bu âyette ayrıca, Âd kavmi örneğinde olduğu gibi yaratıcıyı inkâr ederek taşkınlık yapanların başlarına, yaşadıkları doğal çevrenin nasıl bela olduğu da anlatılmış olmaktadır. Yani insanlığın hizmetine mükemmel bir çevre hazırlayan bu âlemin sahibine ve sunulan nimetlere karşı nankörlük edildiğinde bu nimetlerin aynı zamanda kişilerin başına bela olabileceği teshîr kavramıyla ifade edilmiştir. Topluluklar kendi çevrelerini en güzel bir şekilde ve modern yöntemlerle inşa etmiş olabilirler. Bu tavsiye ve takdir edilecek bir durumdur. Ancak bu imar ve inşa işiyle uğraşanlar Allah’ın ve toplumun hakkını gözetmedikleri takdirde sosyal çevrenin bozulmasına yol açabilirler. Böyle bir durumda Allah, doğal çevre güzelliğini bu kişilerden çekip alabilir. Kur’ân’da bahçe sahipleri kıssası bunun en güzel örneklerindedir.¹³⁵

7. Kur’ân’da insanların maslahatları için elverişli koşulların sağlandığını ifade etme sadedinde bazen gökler, yeryüzü, deniz, su, bitkilerin diriltilmesi, hayvanlar ve rüzgârın teshîri tek âyet ya da âyet bölümleri içerisinde anlatılmıştır.¹³⁶ Nahl sûresinde örnek bir anlatım şu şekilde geçmektedir: “O, geceyle gündüzü, ayla güneşi hizmetinize verdi; yıldızlar da O’nun emrine boyun eğmişlerdir. Bunda aklımı kullanan bir topluluk için önemli ibretler vardır.”¹³⁷ Bu tarz anlatımlarda insanın yaşadığı çevreyi oluşturan birçok faktörün birbiriyle bağlantılı olduğu, birbirlerini tamamladığı ve neticede bir bütünlüğün ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Her bir nimet kendi içerisinde değerli olsa da âlemin yaratılışında bütün nimetlerin ve güzelliklerin bir arada bulunması,¹³⁸ Allah’ın noksan sıfatlardan münezzeh olma özelli-

¹³³ Hûd 11/59.

¹³⁴ eş-Şuarâ 26/123.

¹³⁵ el-Kalem 68/17-33.

¹³⁶ el-Bakara 2/164; en-Nahl 16/12-14; el-A’râf 7/54; İbrâhîm 14/32-33.

¹³⁷ en-Nahl 16/12-14.

¹³⁸ Yüce Allah’a nisbet edilen kevnî isimlerle, âlemin estetik bir güzellikte yaratılışı arasındaki ilişkiyi gösteren kavramlar için bk. İsmail Güllük, *İslam ve Sinema: Sinemanın Fıkıh Dili* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2016), 32-41.

ğinin bir tecellisi olarak görülebilir. Bir an için güneşin, ayın, denizin ya da gecenin olmadığını düşünmek bile insana zor gelmektedir. Zaman zaman güneş ve ay tutulmaları, bazı yerlerde gecenin bazı yerlerde ise gündüzün çok uzun olması, bu nimetlerin nedenli paha biçilmez hazineler olduğunu hatırlatmaları açısından önemlidir.

8. Teshîrin bir diğer gayesi teslimiyettir. Lokmân sûresinde önce teshîr kavramıyla insanlığa bahşedilen nimetler zikredilmekte daha sonra gelen âyetlerde ise nimetin sahibine teslim olma şartı getirilmektedir.¹³⁹ Sürenin 22. âyetinde geçen islam kavramı imana, ihsan kavramı ise sâlih amele işaret eder.¹⁴⁰ Bu iki husus benimsendiğinde çözülme, bozulma, ayrılma, dağılma ve dengesizliğin olmadığı güvenli bir ortama girilmiş olunacaktır. Teshîr edilen nimetlerin korunması, bir anlamda Müslüman olup güzel işler yapmaya ve sağlam bir ortam oluşturmaya bağlıdır. Bu da ancak imandan beslenen çevre ahlâkı sorumluluğuyla mümkün olabilir.¹⁴¹

9. Teshîrin bir başka gayesi, tesbihtir. Zuhruf sûresinde bu husus şu şekilde beyan edilmiştir: “*Var etti ki, sırtlarına binesiniz, üzerine yerleştiğinizde rabbinizin nimetini hatırlayasınız ve şöyle diyebilirsiniz: “Bunu bize boyun eğdiren Allah noksanlardan münezzehtir, yoksa biz buna güç yetiremezdik!”*”¹⁴² Âyette bahsedilen nimetler, ulaşım vasıtası olarak kullanılan gemi ve hayvanlardır.¹⁴³ Özellikle bu nimetleri kullanma esnasında nimetin sahibini hatırlarken *subhân* kelimesini telaffuz etmek önemlidir. Subhân, bu nimetleri bahşeden Mün’imi Hakikî’yi ulûhiyyetle bağdaşmayan her türlü eksiklik ve noksanlıktan tenzih etmeyi ifade eder. Âyette geçen tesbih kavramı bir anlamda hayret ve şaşkınlık ifade edecek (taaccüb) manada Cenab-ı Hakk’ın “bu âlemi ben yarattım, ben her türlü zahmetten ve yorgunluktan uzağım” demesi gibidir.¹⁴⁴

10. Dua etmek, sınırsız lütfun ve ihsanın göstergesi olan teshîr için bir davetiyedir. Hz. Süleyman’ın duası bu hususta önemli bir örnektir. Kur’ân’da Hz. Süleyman’ın duası ve ardından kendisi için teshîr edilen nimetler şu şekilde anlatılmaktadır: “*Rabbim dedi, “Beni bağışla; benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver bana. Lutfu sınırsız olan yalnız sensin.” Bunun üzerine, emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı,*

¹³⁹ Lokmân 31/20, 22.

¹⁴⁰ Râzî, *Mefâtilu'l-gayb*, 25/125.

¹⁴¹ Huriye Martı, *Hadisler Ekseninde Çevre Ahlakı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 135.

¹⁴² ez-Zuhruf 43/13.

¹⁴³ ez-Zuhruf 43/12.

¹⁴⁴ Râzî, *Mefâtilu'l-gayb*, 2/394.

*bina kuran ve dalgıçlık yapan bütün şeytanları ve zincirlerle bağlanmış diğer yaratıkları onun buyruğuna verdik.*¹⁴⁵

Teshîr edilen varlıkların yaratılış gayelerinin yanında bir de teshîrin kaynağı üzerinde inceleme yapmak gerekir. Kur'ân'da teshîr edilen varlıkların kaynağı olarak Allah'ın merhameti gösterilmektedir. Hac sûresinde bu husus şu şekilde anlatılmaktadır: “Görmüyor musun ki, Allah yeryüzündekileri ve O'nun emriyle denizde akıp giden gemileri sizin hizmetinize verdi! Kendi izni olmadıkça yerkürenin üzerine düşmemesi için göğü tutan da O'dur. Şüphesiz Allah insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir.”¹⁴⁶ Allah şükrünü eda etmek için nimetleri hatırlattıktan sonra âyetin son kısmında yer alan *إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ* “Şüphesiz Allah insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir” ifadesi, teshîrin kaynağını açıklamaktadır. Buna göre teshîrin kaynağı, Allah'ın kullarına karşı olan şefkati ve merhametidir.¹⁴⁷ Çünkü dünya ve din adına insanların maslahatları için bu kadar bolca ihsanda ve nimette bulunmak, nimet verenin şefkatli ve merhametli olmasını gerektirir.¹⁴⁸

Kur'ân'da âlem hakkında hem teshîr kavramıyla hem de âlemin yaratılışı ile ilgili aktarılan bilgiler incelendiğinde bu bilgilerden özellikle bahsedilmesinin dört temel amacı olduğu görülür. *Birinci amaç*; Allah'ın varlık ve birliği, ölümden sonra dirilişin var olacağı gibi bazı metafizik konulara delil getirmektir. *İkinci amaç*; âlemin bizzat yapısı, evrenin yaratılışı ve çeşitli doğa olaylarının meydana gelişi hakkında insana doğrudan temel bilgiler vermektir. *Üçüncü amaç*; âlemin insan için yaratıldığını ve özellikle insanların ihtiyaçlarını gidermek için uygun koşulların en mükemmel seviyede sağlandığını (musahhar kılındığını) hatırlatmaktır. *Dördüncü amaç ise*; maslahatlarını gidermesi için insanın hizmetine verilen (musahhar kılınan) âlemin ve âlemdeki varlıkların insana emanet edildiğini bildirmek ve onu muhafaza etmesi gerektiğini öğretmektir.¹⁴⁹

Kur'ân önce insanın vicdanına hitap eder, daha sonra kişiyi en güzel şekilde davranışlarda bulunmaya çağırır, insanın elindeki nimetler için şükretmesi gerektiğini ve Allah'ın nimetlerini itiraf etmesinin beklendiğini beyan eder.¹⁵⁰ Burada aynı zamanda bu nimetlerin elde edilmesi ve süre-

¹⁴⁵ Sâd 38/35-38.

¹⁴⁶ el-Hac 22/65.

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vilâtü Ehli's-Sünne)*, 7/438; Şihâbüddîn Mahmud el-Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî fî tefsîri's-Seb'i'l-Mesâni* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415/1994), 9/185; Muhammed Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasîl li'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kahire: Dâru'n-nahda, 1418/1998), 9/337.

¹⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 23/248.

¹⁴⁹ Çalışkan, *Kur'ân'da İnsanın Canlı (Nebâtât-Hayvânât) ve Cansız (Cemâdât) Varlıklarla İlişkisi*, 41-42; Mehmet Bayrakdar, *İslam ve Ekoloji* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997), 30.

¹⁵⁰ Nimetin bolluğu, itirafı ve şükürle ilgili âyet şu şekilde geçmektedir “Allah'ın, göklerde ve yerde bu-

liliği için insanın çalışıp-çabalaması ve karşılaşacağı zorluklarla mücadele etmesi gerektiği de vurgulanmış olmaktadır.¹⁵¹

Kur'ân'da çeşitli vesilelerle insan-âlem ilişkisi hakkında bilgi verilirken Allah'ın varlığını ispat etmeyi amaçlayan âlemde üç çeşit âyetin varlığı anlatılır. *Birinci âyet*; Kur'ân sûrelerini oluşturan bölümlerden her birine verilen isimdir. Bu tarz âyetlere kavli ya da “teşriî”, “tenzili” ve “vahyî âyetler” de denilir.¹⁵² *İkinci âyet*; âfâkî âyetler olarak bilinen âlemin kendisidir. Bu tarz âyetlere fiili ya da “kevnî”, “tekvîni” veya “ilmî âyet” de denilir. Âlem, varlığıyla yaratıcısına ve onun kudretine en büyük delildir.¹⁵³ Kevnî âyetler her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve dilediğini yapan Allah'ın varlığına dair apaçık delillerdir.¹⁵⁴ *Üçüncü âyet ise*; insanoğlunun bizzat kendisidir. İnsanın bedeni ve bedeninin özellikleri, yaratıcısını hatırlatmaya yeterlidir.¹⁵⁵ Kevnî ve biyolojik âyetlerin önemiyle ilgili olarak Kur'ân şöyle hitap eder: “*Kur'anın gerçek olduğu kendileri için apaçık belli oluncaya kadar onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz. Rabbinin her şeye tanıklık etmesi (onlar için) yeterli değil midir?*”¹⁵⁶

Tenzili vahiy ve âyet olması bakımından Kur'ân'da, insan-âlem ilişkisi birlikte değerlendirildiğinde şu sonuç ortaya çıkar: Büyük bir kitap olan âlemi okumayan, onu anlamaya çalışmayan insan, ilâhî kelam olan Kur'ân'ı da okumaz ve anlamaz. Zira âlemin dilini işitmeyen biri, vahyin dilini de işitmez.¹⁵⁷ Bu çerçevede A'râf sûresinde geçen “*Doğrusu sizi yer-yüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az*

lunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz? İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışır.” (Lokmân 31/20). Bu âyette Allah, yerde ve göklere bulunan varlıkları insanlara boyun eğdirmesine dikkat çeker. Böylelikle Allah, insana maddi ve manevi nimetlerini tamamladığını, onları kuşatan her şeyde onlar için rahatlık ve huzurun temin edildiğini bildirilir. Emrine verilen (musahhar kılınan) nimetler dolayısıyla Allah'ın birliği, büyüklüğü, tek boyun eğilecek olması ve tahsis ettiği nimetler dolayısıyla şükür edilmesi gerektiğine işaret edilmektedir. Âyet-i Kerîme'de geçen “*Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?*” ifadesi insanların vicdan ve eylemlerine hitap etmektedir.

¹⁵¹ Muhammed İzzet Derzeve, *et-Tefsîru'l-hadîs: Tertîbü's-süver hasebe'n-nüzûl* (Kahire: Dâru İhyâ'it-türâsî'l-'Arabî, 1383/1963), 4/253.

¹⁵² Fussilet 41/1-4.

¹⁵³ Bu konuyla ilgili yazılmış eserler genelde Kur'an'ın bu yaklaşımına göre temellendirilmektedir. Yusuf Okşar, “Muhammed Bin Eşref es-Semerkanî'nin Astronomi Anlayışı ve Kevnî Ayetler Bağlamında Tefsir Metodu”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/40 (2017), 433 vd.

¹⁵⁴ Yusuf Şevki Yavuz & Abdurrahman Çetin, “Âyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/242.

¹⁵⁵ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an Nedir?* (İstanbul: Şule Yayınları, 2009), 115; Halis Albayrak, *Tefsir Usulü* (İstanbul: Şule Yayınları, 2009), 37; Yaşar Düzenli, *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, (İstanbul: MÜİF Yayınları, 2000), 199.

¹⁵⁶ Fussilet 41/53.

¹⁵⁷ Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereçeli Meal Tefsir* (İstanbul: Düşün Yayınları, 2008), 537.

*şükrediyorsunuz!*¹⁵⁸ âyetinin yorumunda Elmalılı Hamdi Yazır'ın şu ifadeleri ufuk açıcıdır: “Yeryüzünü size vatan, hayat ve ölümünüzde karargâh yaptık veya üzerinde tasarrufa güç ve kuvvet verdik. Ve onda sizin için birçok geçimlikler, yaşayacak, geçinecek, faydalanacak sebepler, vasıtalar yaratıp tahsis ettik ki yer, güç ve geçim sebepleri diğer bir deyimle vatan, iktidar, geçim bu esas nimetler ne büyük ilâhî bağışlardandır. Ve bunlardan dolayı insanlar, Allah'a karşı ne kadar hukuk ve görevler ile şükür ve şükran borçludur. Böyle iken pek az şükrediyorsunuz.”¹⁵⁹ Yazır'ın Allah'a karşı hukuk ve görevler şeklinde şükürden söz etmesi, şükürün sadece dil ile teşekkürden ibaret olmadığını, aynı zamanda çevremizde bizlere emanet olarak bahşedilen nimetleri koruyup kollamanın ve dengeli bir ekosistemin devamı için verilen bütün uğraşların da şükür kapsamında değerlendirilebileceğini akla getirmektedir.

İnsanın bu âlemde isteyebileceği her şey nimet olarak hizmetine sunulmuştur. İnsanın hizmetine sunulan varlıklar da sayılamayacak kadar çoktur.¹⁶⁰ Bu çokluk aynı zamanda teshîrin de çokluğunu göstermektedir. Bahsi geçen âyetlerde teshîrin sebepleri arasında teshîr edilen varlıklar üzerinde tefekkür etme, düşünme (tezekkür) ve akıl yürütme yordamıyla Allah'ın yüceliğini kavrama ve O'na şükretme gelmektedir.¹⁶¹

Allah, kendi varlığından haberdar etmek üzere insanı yaratmıştır. İnsana hizmet etmesi için de kendi kudretiyle yarattığı, yönettiği ve her daim kontrol altında tuttuğu âlemdeki varlıkların hepsini hazır hale getirerek insanın emrine vermiş ve istifadesine sunmuştur.¹⁶² İnsan da nimet ve emanet olarak aldığı bu âlem ve içindeki varlıklara karşı yapıp ettiklerinden sorumludur.

SONUÇ

Teshîrin terim anlamı; *bir şeyi özel bir amaç için zorla sevk etmek* şeklinde tanımlanmakla beraber, başka tanımlamalar da yapılmıştır. Bu tanımlar içerisinde *bir şeyin güç yoluyla kullanılması* “اسْتَعْمَالُ الشَّيْءِ بِالِاِقْتِدَارِ” ve *bir şeyi*

¹⁵⁸ el-A' râf 7/10.

¹⁵⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/2128

¹⁶⁰ İbrâhîm 14/34.

¹⁶¹ en-Nahl 16/12-14; el-A' râf 7/54; el-Bakara 2/164; el-Câsiye 45/12-13.

¹⁶² Meleklerin Hz. Âdem'e secde etmelerinin de bir boyutuyla bu hakikate işaret ettiği söylenmiştir. Bk. Yasin Pişgin, *Kur'an'da Akıl ve Tefsirde Akılcılık* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2015), 239; ayrıca bk. Okşar, “Şemsüddin Muhammed B. Eşref Es-Semerkandî'de Nefis Ve Marifetullah”, *Turkish Studies* 13/9 (2018), 187.

itaat altına almak “جَعَلَ الشَّيْءَ دَاخِلًا تَحْتَ الطَّوْعِ” şeklinde yapılan tanımlar kısa ve öz olmalarından dolayı yaygınlık kazanmıştır.

Kur'ânda geçen teshîr kavramı Türkçeye meâllerde; *hizmete verme, hizmete sunma, hizmetine bağlama, buyruk altına alma, boyun eğdirme, emrine boyun eğdirme, emrine baş eğdirme, emrine verme, emrine bağlama, emre âmâde kılma, emre hazır kılma, tahsis eyleme, istifadeye verme, istifadeye âmâde kılma, menfaatlerine tabi kılma, yararına sunma, faydaya bağlama, bağlı kılma, râm etme, zelil kılma ve yasalara uyguma* şeklinde tercüme edilmiştir. Bu tercümelerde teshîr kavramının, âlemin yaratılışıyla bağlantı noktasının eksik olduğu görülür. İnsanoğlu, âlemin yaratılışından milyarlarca yıl sonra yaratılmıştır. İnsanoğlu yaratılmadan önce milyarlarca yıl içerisinde âlem, birçok dönüşüm ve aşamalardan geçmiştir. İlk insan Hz. Adem'in yaratıldığı dönemde özel anlamda dünya, genel anlamda dünya seması, insanın yaşayabileceği elverişli bir ortam haline getirilmiştir. İnsanoğlu, önünde milyarlarca yıl içerisinde döşenmiş ve hazır hale getirilmiş bir dünya ortamında varlık sahnesine çıkarıldı. Bu sebeple kâinatın geçirdiği safhaları ve teshîr edilen varlıkların içinde buldukları fiziki ortamı göz önünde bulundurmadan teshîre mana vermek, bu kavrama yüklenen derin manaların göz ardı edilmesine sebep olacaktır. Kozmoloji ve antropoloji bilimlerinde bulunan verilerle, yaratılışla teshîr arasındaki bu anlam ilişkisini Kur'ânda görmek mümkündür.

Kur'ânda teshîr kavramı tercüme edilirken Râzî'nin bu kavramla ilgili yaptığı “جَعَلَهَا مُوَافِقَةً لِمَصَالِحِهَا / insanların maslahatına uygun hale getirmek” şeklindeki açıklaması dikkate alınmalıdır. Râzî'nin yaklaşımından hareketle teshîr; *âlemin insana hizmet edecek şekilde dizayn edilmesi* olarak da görülebilir.

Teshîr edilen varlıklara Kur'ânda atıf yapılmasının sebeplerinden birisi de bu varlıkların ne kadar değerli nimetler olduklarını hatırlatarak onların kıymetlerinin bilinmesini sağlamaktır.

Teshîrin genel gayesi, insanın Allah adına tekvînî anlamda yeryüzünü imar etmesi, oradaki varlıkları idare etmesi ve böylelikle halifelik başta olmak üzere kulluk görevini en güzel şekilde yerine getirmesidir. Kur'ânda teshîr edilen varlıkların tümünün teshîr yönü açıkça belirtilmemiştir. Bununla beraber bazılarının teshîr yönlerine doğrudan, bazılarında dolaylı olarak işaret edilmiştir. Teshîrin kaynağı ise Allah'ın kullarına karşı olan şefkati ve merhametidir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd.. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Albayrak, Halis. *Tefsir Usulü*. İstanbul: Şule Yayınları, 2009.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmud. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl. *Mu'cemu'l-furûku'l-lügaviyye*. b.y.: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1412/1991.
- Aydın, Hüseyin. *Yaratılış ve Gayelilik*. Ankara: DİB Yayınları, 2004.
- Bayrakdar, Mehmet. *İslam ve Ekoloji*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997.
- Bezvâvî, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsî'l-'Arabî, 1418/1997.
- Bikâî, İbrahim b. Ömer. *Nazmu'd-dürer fi tenâsübi'l-âyâti ve's-süver*. Kahire: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmiyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Edebü'l-müfred*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1409/1989.
- Bursevî, İsmâil Hakkî el-Halvetî. *Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Cebel, Muhammed Hasan Hasan. *el-Mu'cemü'l-iştikâkiyyü'l-müessal li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1431/2010.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sıhâhü'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafur Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987/1407.
- Cürçânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Dercü'd-dürer fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm*. thk. Tal'at Salâh el-Ferhân-Muhammed Edîb Şekûr. Amman: Dâru'l-Fikr, 1430/2009.
- Çağrıçı, Mustafa. "Yaratma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/324-329. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çalışkan, Necmettin. *Kur'an'da İnsanın Canlı (Nebâtât-Hayvânât) ve Cansız (Cemâdât) Varlıkları İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, 2010.
- Çalışkan, Necmettin. "Kur'an'da İnsanın Varlıkları İlişkisi". *International Journal of Social Science* 55 (Bahar II, 2017), 247-265.
- Derzeve, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs: Tertîbü's-süver hasebe'n-nüzûl*. Kahire: Dâru İhyâit-Türâsî'l-'Arabî, 1383/1963.
- Düzenli, Yaşar. *Kur'ân Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*. İstanbul: MÜİF Yayınları, 2000.

- Ebüsüüd Efendi. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l- Arabî, ts.
- Endelûsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîru'd-Dîn. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. thk. Sıdkı Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1420/2000.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed el-Herevî. *Tehzîbü'l-lüga*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l- Arabî, 1421/2001.
- Ferâhidî, Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. Amr Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l- ayn*. thk. Mehdi Mahzûmî & İbrâhîm Sâmerriâi. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tahir Mecdüddin. *Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.
- Güllük, İsmail. *İslam ve Sinema: Sinemanın Fıkıh Dili*. İstanbul: Sıyer Yayınları, 2016.
- Hafâcî, Şehâbeddîn. *Hâşiyetü's-Şihâb 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî, İnâyetü'l-kâdî ve kifâyetü'r-râzî 'alâ tefsîri'l-Beyzâvî*. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- Halebî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) Semîn. *ed-Dürü'l-masûn fi 'ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Hâzin, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî. *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*. thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Sahin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- Herarî, Muhammed Emin b. Abdullah b. Yusuf b. Hasan Urammî el-Alevî el-Esyûbî. *Tefsîru hadâiki'r-ravh ve'r-reyhân fi ravâye 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1421/2001.
- İbn Âdil, Ebû Hafîs Sirâcüddîn Ömer b. Nüriddîn Alî b. Âdil en-Nu'mânî ed-Dımaşkî. *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcüd & Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelûsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Dureyd, Ebubekir Muhammed b. Hasan. *Cemheretü'l-luga*. Beyrut: Dâru'l-İlm lil-Melâyîn, 1407/1987.
- İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsâ el-Mürrî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîz*, thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukkâşe & Muhammed b. Mustafa el-Kenz. Kahire: el-Fârûkü'l-Hadîse, 1423/2002.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-İsfahânî en-Nisâbüri. *Tefsîru İbn*

- Fûrek min evveli sûreti'l-mü'min.* thk. Allâl Abdülkâdir. el-Memleketü'l-
‘Arabîyyeti’s-Suûdiyye: Câmi’atu Ümmi’l-Kurâ, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl. *Lisânu’l-‘Arab.* Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994.
- İbn Sîde, Ebü’l-Hasen Ali b. İsmâil el-Mürsî. *el-Muhkem ve’l-muhîtü’l-a‘zam.* Bey-
rut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1421/2000.
- İslamoğlu, Mustafa. *Hayat Kitabı Kur’ân Gereğçeli Meal Tefsir.* İstanbul: Düşün Ya-
yınları, 2008.
- Kefevî, Ebü’l-Bekâ Eyyûb b. Musa. *el-Küllîyyât.* thk. Adnân Dervîş & Muhammed
el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1414/1993.
- Martı, Huriye. *Hadisler Ekseninde Çevre Ahlakı.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı
Yayınları, 2018.
- Mâtürîdî, Muhammed İbn Muhammed İbn Mahmûd Ebû Mansûr. *Tefsîru’l-
Mâturîdî (Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne).* thk. Mecdî Bâselüm. Beyrut: Dâru’l-
Kütübî’l-İlmiyye, 1426/2005.
- Nâsır, Seyyid Hüseyin. “İslam, Günümüz İslam Dünyası ve Çevre Krizi”. *İslam ve
Ekoloji: Bahşedilmiş Bir Emanet.* haz. Richard C. Foltz vd.. çev. Nurettin El-
hüseyini. İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2007.
- Okşar, Yusuf. “Şemsüddin Muhammed B. Eşref Es-Semerkindî’de Nefis Ve Marife-
tullah”. *Turkish Studies* 13/9 (2018), 175-194.
- Okşar, Yusuf. “Muhammed Bin Eşref es-Semerkindî’nin Astronomi Anlayışı ve
Kevnî Ayetler Bağlamında Tefsir Metodu”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sos-
yal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/40 (2017), 423-444.
- Onur, Mehmet. *İslam Hukukunda Ehliyet Arızaları ve Sefeh.* İstanbul: Kitâbî Ya-
yınları, 2019.
- Pişgin, Yasin. *Kur’an’da Karakter İnşası.* Ankara: İlahiyât Yayınları, 2017.
- Pişgin, Yasin. *Kur’an’da Akıl ve Tefsirde Akılcılık.* Ankara: İlahiyât Yayınları, 2015.
- Râğıb el-İsfahânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât
fî garîbi’l-Kur’ân.* thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımaşk: Dâru’l-Kalem,
1412/1992.
- Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin. *Mefâtihu’l-gayb.*
Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsîl-‘Arabî, 3. Basım, 1420/1999.
- Râzî, Ebû Abdullah Zeynüddin Muhammed b. Ebî Bekr Abdülkâdir. *Muhtârû’s-
sîhâh.* Beyrut: Mektebetü’l-‘Asriyyeh, 1999/1420.
- Sa’lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbüri. *el-Keşf ve’l-beyân ‘an
tefsîri’l-Kur’ân.* thk. Muhammed İbn Âşûr. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsîl-
‘Arabî, 1423/2002.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur’ân Nedir?.* İstanbul: Şule Yayınları, 2009.

- Sıcak, Ahmet Sait. *Kur'ân'da İstihza (Küçümseme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Sıcak, Ahmet Sait. "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Dini Alaya Alanlara Karşı Müminlerin Takınmaları Gereken Tavırlar". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2015), 433-454.
- Sıcak, Ahmet Sait. "Nüzûl Dönemini Bilmenin Anlama Etkisi: "Fülki'l-Meşhûn" Olgusu Üzerine Bir İnceleme". *Beü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2019), 147-176.
- Tantâvî, Muhammed. *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'n-Nahda, 1418/1998.
- Taş, Mustafa. *Kur'ân-ı Kerim'de Teshir Kavramı*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasan 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbüri eş-Şâfi'î. *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki & Çetin, Abdurrahman. "Âyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/242-244. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1971.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve i' râbuhu*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. Beyrut: Âlemi'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemaşşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidit-tenzil*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1407/1987/.
- er-Risâle, "ez-Zemen beyne'l- 'ilmi ve'l-Kur'ân". Erişim: 18 Şubat 2020. <https://alre-salah.ps/post/28988/الزمن-بين-العلم-والقرآن>